

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на ст. н. с. Тамара Стоилова на тема: **Вх. 221**
„Русия във века на Просвещението и Революцията” **21.11.2016г.**
за присъждане на научната степен „Доктор на историческите науки”

Ако за историческото развитие на Русия през XIX век последните години в България се появиха няколко стойностни изследвания (Руската идея, Консерватизъм и национализъм в Русия и Руският либерализъм), то предишните векове остават встрани от вниманието на българските учени. Ето защо дисертацията на Тамара Стоилова разширява територията на историческите изследвания и представлява определен принос за историята на Русия през XVIII век.

Заглавието на труда би могло да бъде и „Векът на Екатерина II”, каквото е и допускането и на самата авторка, защото съдържанието му е свързано с най-бляскавия и успешен период от руската история. Многообразието на темите в началото внася съпротива, но самото изложение доказва тяхната свързаност и взаимозависимост и необявения стремеж на дисертантката за всестранно и пълно представяне на руската история през 80-те и 90-те години на XVIII век.

Едно от големите достойнства на труда е използвания огромен брой публикувани и непубликувани документи, както и многообразната и обилна историческа литература. Всичко това дава възможност на Стоилова да навлезе в дълбочина на изследваното време, да запознае читателя дори с елементи от бита на хората, с детайли от строителството, корабостроенето, пътищата, епидемиите и борбата с тях.

Авторката оставя самото изложение да убеди читателя, че истинската Европеизация на Русия се извършва именно през 80-те и 90-те години на XVIII век и тя остава неразделна част от европейската цивилизация.

По първа глава „Френското просвещение и Русия” има разнообразна литература, но Тамара Стоилова е изложила с изчерпателна пълнота културните връзки между двете страни и е съумяла да проследи постепенната еманципация на руската политическа мисъл от френското Просвещение. От

изложението става ясно, че пълното подражателство отстъпва на самостоятелното мислене и дори противопоставяне между руските и френските Просветители.

От Времето на Петър I в Европа като че ли преобладава враждебността към Русия. Особено последователна е в това отношение Франция. Френските ръководни дейци изповядват идеята, че Русия трябва да бъде държана „далече” от Европа и не бива да ѝ се позволява да „излезе от своето варварство”.

Тамара Стоилова показва една друга линия – тази на френските енциклопедисти. Разбира се, сред тях има и русофоби, които изразяват открито презрение към Русия. Според тях тази страна няма история, русите презирали живота и имали култ към смъртта. Но по-голямата част от френските просветители се отнасят с интерес и уважение към Русия (Волтер – „откриването на Русия е равносилно на откриването на Америка”).

Стоилова пише, че освен Волтер, Дидро и дипломатът Компрадон, пътешественикът Обри де ла Мотре, Фонтенел (секретар на френската Академия на науките) и други се отнасят с пиетет към Русия. Особено положителни и дори прекалено положителни са техните оценки за Петър I и Екатерина II.

Много интересна и стойностна е частта от тази глава, в която е показан сблъсъкът на идеите на руските просветители и писатели – Сумароков, Фонвизин, Козелски, Новиков, Радищев и на самата Екатерина с тези на френските енциклопедисти и преди всичко с идеите на Ж. Ж. Русо. Авторката счита, че руското общество още не е готово за идеите на Русо.

Тя избягва собствена оценка на едно от най-амбициозните съчинения на Екатерина II, т. н. „Наказ”, компилация от идеите на Монтескьо и Ч. Бекория („Наказ” е забранен във Франция). Стоилова предпочита да даде думата на французи. Самият Русо, не много добре настроен към Русия и развиващ екстравагантната теория, че приближаването на Русия към Европа е гибелно за самата нея. Русо счита цитирания „Наказ” на Екатерина II за „безсмъртен” труд.

Дисертантката счита, че взаимното проникване между Русия и Европа, т.е. бързото европеизиране, в някаква степен намалява европейската враждебност към източната империя.

След две упорити войни с османците (1768-72 и 1787-91) Русия „отваря прозорец“ на юг към Черно море и от там към Средиземноморието, мечтана цел от времето на Петър I.

Но освен развитие на търговията, успешните войни с Османската империя раждат и други важни задачи. Огромни пространства на юг очакват разработване и заселване. Авторката счита, че толкова мащабна колонизация страната не познава до времето на Екатерина II. Тази колонизация за няколко десетилетия променя облика на руския юг. Концентриран израз на тази колонизация е основаването и развитието на гр. Херсон. Определен принос на авторката е извънредно детайлното описание на: избора на место на бъдещия град, ускореното стопанско развитие и на масираното му заселване с емигранти от южна Европа. Бързото издигане на гр. Херсон, важното му стратегическо положение, мащабното корабостроене го правят един от най-важните опорни пунктове на Юга. Извънредно любопитни са подробностите, свързани с епидемиите (чума, тиф, треска) и мерките срещу тяхното разпространение.

Екатерина II не оставя без внимание още едно важно в стратегическо отношение направление - Кавказ. Стоилова прави стегнат преглед на руската кавказка политика от времето на Великия княз Иван III до Георгиевския трактат (1783 год.). Тя счита руската външна политика в Кавказ за внимателна, умерена и в крайна сметка успешна.

Едно от най-безспорните качества на Екатерина II е да намира подходящи изпълнители на конкретните задачи при управлението на страната. Самата тя даровит дипломат изпраща опитния Яков Булгаков като дипломатически представител в Истамбул. Той успешно решава задачата да примири Портата с излизането на Русия на черноморския бряг и особено със загубата на Крим. Стоилова проследява с впечатляваща точност и пълнота усилията на Булгаков за създаване на приемлив търговски статут на Русия. Руският дипломат постига подписването на конвенция между Русия и Турция през 1779 год. и търговски

договор през 1783 год. Впечатляват търговските отчети и таблици, които показват търговския подем, свързан с бързата колонизация на южните части на Империята.

Стоилова обръща особено внимание на един друг въпрос на руската политика – Кримското ханство. Отношението между него и руската държава са извънредно драматични. Татарската конница на ханството много често безпрепятствено стига до Москва и ^ботлича хиляди пленници, продадени като роби на османските пазари. Борбата с ханството е продължителна и кръвопролитна. Русия дава стотици хиляди жертви. Това оправдава специалния интерес на авторката към кримския проблем. Обективността ѝ диктува констатацията, че руската дипломация в Константинопол често пъти е досадно настойчива и предизвикателна. Тя счита за голям успех тъй наречения „акт за Крим“, с който Портата признава присъединяването на Крим към Русия. С този акт кримският полуостров се превръща в много важен търговски център на Черноморието. Стоилова прави подробен коментар на многобройните и изчерпателни донесения на Булгаков от Константинопол.

Трета глава: „Руската империя и революционните събития в Европа“ третира нарастващата ангажираност на Русия с европейските проблеми и точно с френската „революционна зараза“. На пръв поглед достатъчно изследван, този период, наситен със съдбоносни събития, дава възможност за „свой ъгъл на изследване“, както твърди авторката. В главата е представена широка панорама на политическия живот в тогавашна Европа, напрегнатите дипломатически игри, създаването и разпадането на съюзи.

Както и в останалите глави, Стоилова подкрепя заключенията си с обилен документален материал, многобройни дипломатически преписки, оценки в тогавашната преса и т. н. Тя е постигнала внушаващо доверие в описанието на епохата.

Дисертантката проследява в детайли еволюцията на руската политика по отношение на революционна Франция. Не само поради ангажираност в две войни (Турция и Швеция), но поради благосклонност спрямо Франция,

императрица Екатерина II посреща спокойно първите мероприятия на революционните власти. За някои от тях Екатерина II смята, че са необходими, дори полезни за самата Франция. Но след екзекуцията на френския крал позицията на руското правителство се ожесточава. Руската дипломация става основен организатор на коалициите ^{срещу} ~~спрямо~~ революционна Франция. Екатерина II щедро подкрепя френската аристокрация и дори крои планове за заселване на част от нея в Крим. Тя счита, че изчеквателната позиция спрямо френската революция е най-приемлива. Така или иначе Русия не влиза пряко във войната. Това поведение на Екатерина II Стоилова счита за мъдро.

Подробно и драматично е описанието на Полския въпрос. И тук Стоилова има „свой ъгъл” и своя оценка на събитията. Проследена е еволюцията на руската позиция. Отначало Екатерина II счита, че Полша трябва да бъде запазена като държава, за да служи като бариера пред западните държави. Но след революцията в Полша тя променя своите виждания. Стоилова показва без предубеждение и с подчертана обективност „заслугите” на Русия, Австрия и Прусия за разгрома и ликвидацията на полската държава.

Авторката оценява ролята на Руската империя за изследвания период като „нарастваща и значителна”. В действителност, поради цяла редица благоприятни обстоятелства, Русия става доминиращата сила в Европа. Не случайно руският канцлер граф Безбородко казва: „Нито едно оръдие не може да гръмне в Европа без нашето съгласие”.

Не по-малко стойностна е четвъртата глава: „Руската дипломация в Константинопол (1792-1796)”. На основата на разнообразен документален материал (главно от АВПР) дисертантката показва най-силната страна на Екатерина II да избира подходящи емисари. Хвостов, ген. Кутузов, Кочубей развиват блестяща дипломатическа дейност в Константинопол и се противопоставят успешно срещу опитите за създаване на коалиции срещу Русия. В многобройните си и подробни донесения руските дипломати представят пълна картина за живота в Османската империя и особено проблемите на покрайнините.

В заключение може да се каже, че Тамара Стоилова, в резултат на дългогодишен упорит труд, е успяла да създаде едно пълноценно и сериозно съчинение, посветено на руската история през 80-те и 90-те години на XVIII век. От него става ясно, че в края на XVIII век Русия става съставна част на Европа и нито един международен проблем не може да се решава без нейно участие.

Дисертантката има определени приноси в представянето на френската просвещенска философия в Русия и в „откриването” на Русия за Европа.

Тамара Стоилова показва, че освен омраза и страх в Европа има и благосклонно отношение към Русия. „Екатерина II е по-велика от Луи XIV” твърди един френски дипломат.

Тамара Стоилова има определен принос в разработването на темата за колонизацията в Русия и по-специално в основаването, заселването и развитието на гр. Херсон.

Принос е пълнотата, неизвестните факти и особения поглед към всички външнополитически проблеми на руската политика от Кавказ до Полша.

Казаното до тук ми дава основание да апелирам с пълна убеденост пред уважаемото жури, на ст. н. с. Тамара Стоилова да бъде присъдена научната степен „доктор на историческите науки”.

Дата: 20.03.2016

Рецензент: Д. Вечев